

De H. Luciakerk en de Middeleeuwse begraafplaatsen.

1. Inleiding.

In het verleden zijn er door de Heemkundekring Myerle (HKM) nabij de H. Luciakerk van Mierlo verschillende noodopgravingen uitgevoerd. Ook hebben leden van onze vereniging daar assistentie verleend bij opgravingen, welke werden uitgevoerd door Opgravingsbedrijf BILAN en de Universiteit van Amsterdam (UVA).

Tijdens deze opgravingen kwamen niet alleen aardewerkscherven, maar ook bewoningssporen zoals huisplattegronden en waterputten aan het daglicht. Deze vondsten zorgen er voor dat we een steeds duidelijker beeld krijgen van het middeleeuwse Mierlo. De resultaten van recente opgravingen bij Zorgcentrum Bethanië en achter Partycentrum De Mona en de resultaten van eerdere opgravingen bij het kerkhof en de kerk tonen aan, dat er onder de archeologische relictten opmerkelijk veel grafvondsten zitten. Tegenwoordig zijn archeologen steeds meer opzoek naar de mens achter deze archeologische relictten. Dit gegeven was voor mij de aanleiding om eens na te gaan of er mogelijk een relatie bestaat tussen deze begraafplaatsen en de nabijgelegen H. Luciakerk. Allereerst geef ik echter een overzicht van het grafcultuur in de herinneringscultuur voor de relevante perioden voor dat gebied. Verder wordt bekeken wat hiervan terug te vinden is bij de begraafplaatsen nabij de kerk.

2. Grafcultuur in de herinneringscultuur door de eeuwen heen.

Wanneer iemand komt te overlijden, dan volgen vaak een aantal gebeurtenissen elkaar in een bepaalde volgorde op. Eerst wordt de overledene zijn of haar mooiste kleren aangetrokken en wordt hij vervolgens in zijn huis opgebaard, zodat familie en vrienden afscheid kunnen komen nemen. Op de dag van de begrafenis wordt hij dan op de een of andere wijze naar de parochiekerk vervoerd. Daar zal een priester samen met de gelovigen bepaalde rituelen uitvoeren en vaak wordt er zijn lievelingsmuziek gespeeld. Vervolgens wordt hij naar een begraafplaats vervoerd, waar de priester bepaalde gebeden zal uitspreken en vastgelegde rituele handelingen zal verrichten, waarna de nabestaanden de gelegenheid krijgen om afscheid te nemen. Hierna zal de overledene ter aarde worden besteld (lijkbegraafing of **inhumatie**).

Ook worden er soms persoonlijke dingen mee het graf in gegeven, waaraan de overledene tijdens zijn aardse leven erg gehecht was. Bij inhumatie wordt de dode vaak begraven in een graf, dat te midden van een rij graven is gelegen. Later kan het graf dan worden afgedekt met een grafsteen. Ook is het mogelijk dat de dode wordt verbrand (lijkverbranding of **crematie**). Hierna wordt de as van de overledene in een urn bewaard of uitgestrooid op een plaats, die voor hem een bijzondere betekenis had.

Zo zou tegenwoordig een begrafenis er uit kunnen zien. Wat er gebeurt tussen het moment van overlijden en het moment dat er een gedenkteken op het graf wordt geplaatst, noemen we de **herinneringscultuur**, die door de overledene dan wel door de nabestaanden kan zijn bepaald. Wat er zich vervolgens op de begraafplaats afspeelt noemen we de **grafcultuur** in die herinneringscultuur [1].

In het verre verleden gebeurde dit niet anders. Voor een aantal perioden, welke relevant zijn voor de grafvondsten in het gebied nabij de H. Luciakerk, wordt de grafcultuur in de herinneringscultuur voor onze regio beschreven.

Late IJzertijd 250 - 50vChr.

In de Late IJzertijd wordt de overledene op een brandstapel verbrand (gecremeerd). Indien hij na zijn dood bijgiften meekrijgt, dan worden deze soms mee verbrand maar soms worden ze ook onverbrand mee in het graf gelegd. Na de lijkverbranding worden de crematieresten niet in een urn, maar in een linnendoek verzameld. In een grafveld, waarvan iedereen binnen de dorpsgemeenschap precies weet wie waar begraven is, worden de resten geplaatst waarna hierover een lage ronde heuvel wordt opgeworpen. Deze grafheuvel wordt vervolgens omgeven door een kleine ondiepe greppel, die soms op één plaats onderbroken is. Voor belangrijke personen worden grote heuvels opgeworpen en de bijgiften zijn vaak talrijker en kostbaarder.

Romeinse tijd 50vChr. – 4e eeuw.

Net als in de IJzertijd worden de doden ook in de Romeinse tijd gecremeerd. De bijgiften worden nu echter onverbrand mee in het graf gelegd. Hierover wordt een lage ronde of vierkante heuvel opgeworpen, waarna een ondiepe greppel het geheel omgeeft.

In Mierlo zijn rondom de kerk geen graven uit deze periode gevonden. Het dichtstbijzijnde grafveld ligt in Brandevoort - Kranenbroek [2].

Vroege Middeleeuwen 4e eeuw - 725nChr.

In de 4e eeuw nChr worden er in onze regio hoofdzakelijk crematiegraven aangelegd, welke geen urn maar wel bijgiften bevatten. Deze bijgiften kunnen bestaan uit vaatwerk om uit te eten en te drinken. In de graven van mannen worden bovendien nog wapens (mes, zwaard, bijl, pijl, etc.) gelegd en in vrouwengraven sieraden (kralen, toiletartikelen, etc.). Daarnaast worden er tijdens archeologische opgravingen nog elementen van de klederdracht teruggevonden. Voor een vrouwengraf kan dit een mantelspeld (fibula) zijn en voor een mannengraf kunnen het de restanten van een gordel zijn.

In de **Merovingische tijd** (575 - 725 nChr.) verandert de grafcultuur echter. In plaats van crematie- worden er nu vaker inhumatiegraven aangelegd, welke in bepaalde regio's vaak Noord-Zuid worden georiënteerd en waarbij het hoofd van de overledene naar het zuiden wordt gelegd. Het einde van de Merovingische tijd vormt een periode, waarin de graven Oost-West zijn georiënteerd en ook dicht tegen elkaar in rijen worden aangelegd. Tevens wordt de overledene met het hoofd naar het westen begraven waarbij men aanneemt, dat dit onder invloed van het Cristendom is gebeurd. De reden hiervan is, dat de doden op de dag van het Laatste Oordeel uit hun graven zullen ontwaken en zij vervolgens in het oosten de verrezen Christus zullen zien. Naarmate de tijd vordert zien we, dat er als eerste geen vaatwerk meer wordt meegegeven. Na 725 nChr. worden er helemaal geen bijgiften meer meegegeven, maar soms treft men in de graven nog kledingelementen aan. Dit geldt niet alleen voor onze regio maar ook in het aangrenzende Duitse Rheinland [3].

Vroege Middeleeuwen 725 - 900 nChr.

In de **Karolingische tijd** worden de overledenen nog steeds Oost-West begraven. Een enkele keer worden er nog kledingelementen gevonden maar in toenemende mate worden er munten in de graven aangetroffen. De graven liggen nu niet meer keurig in rijen, maar worden schijnbaar willekeurig in groepen aangelegd. Ook het achterwege blijven van bijgiften, dat overigens bijna overal in West-Europa gelijktijdig gebeurt, wordt gezien als een toenemende invloed van het Christendom.

In de eerste Christelijke kerken buiten onze regio werden de doden vaak in de kerk begraven, wat leidde tot overvolle kerken en kapellen. Dit gegeven dwingt de Kerk en de wereldlijke overheid ertoe, om begraven in de kerk te verbieden, al maakt men soms een uitzondering

voor geestelijken en de stichter van de kerk [4]. Over de vóór Christelijke graf- en herinneringscultuur uit deze periode weten we maar weinig. Uit de wetgeving van de kerkelijke- en de wereldlijke overheid kunnen we opmaken, hoe de grafcultuur er aan het einde van de 9e eeuw uitzag. Zo mogen leken die de dodenwacht houden: "geen duivelse liederen zingen, drinken of grappen maken over de dode, alsof men zich over diens dood verheugt." Ook mag men: "geen dansen ten uitvoer te brengen, die de heidenen onder aanvoering van de duivel hebben uitgevonden".

Volle Middeleeuwen 10e-11e eeuw nChr.

De 10e en 11e eeuw vormt de periode waarin er een einde komt aan de grafveldcultuur en in onze regio worden dan de eerste kerken gesticht (Aalst, Woensel). Steeds vaker is te zien dat een graf, dat in die periode wordt aangelegd, een oudere begraafing oversnijdt.

De oorzaak hiervan lijkt te zijn:

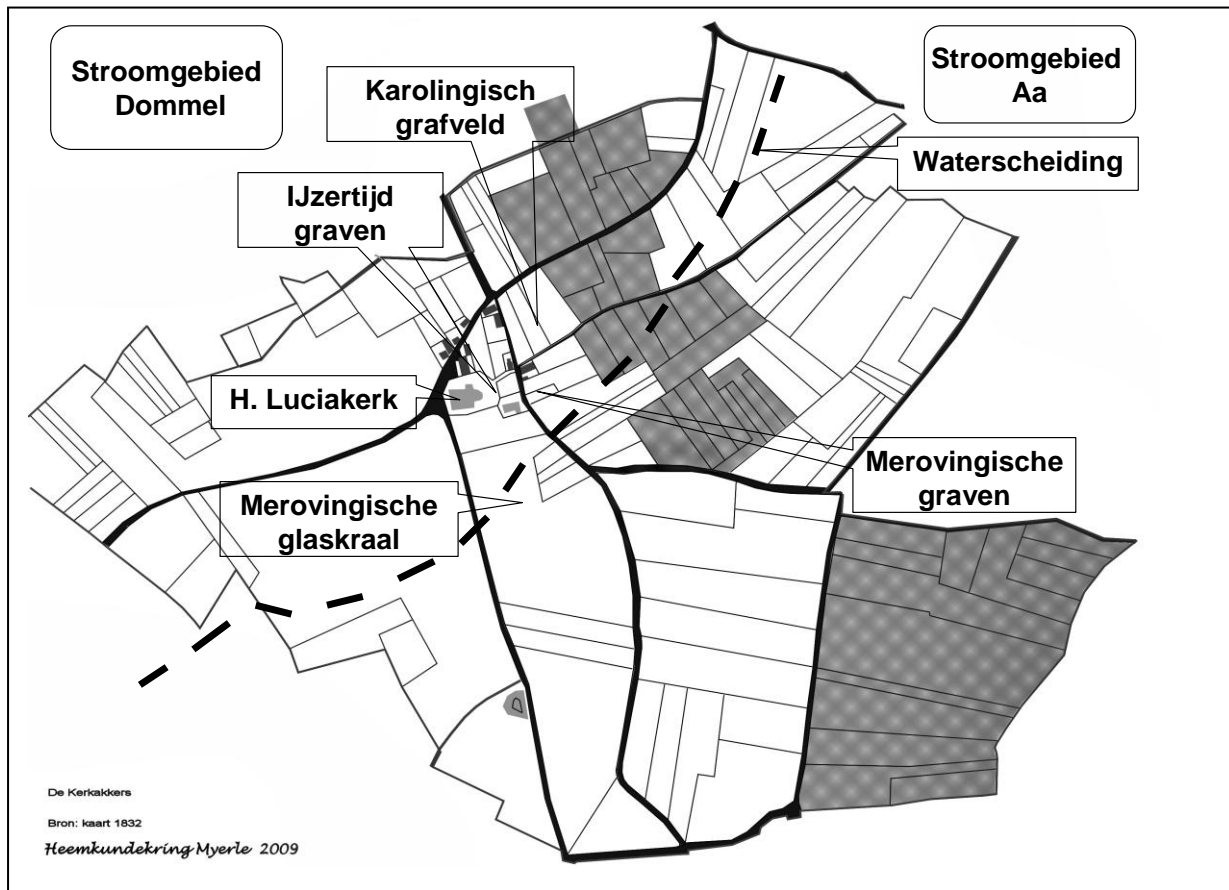
- import van vreemden
- minder / geen respect voor overledenen
- gewijzigde instelling tot de dood of graven
- uitbreiding van het Christendom
- plaatsgebrek

Bij de heidenen gaat de mens bij zijn overlijden over van het ene naar het andere leven (Walhalla of de eeuwige jachtvelden), waarbij dat andere leven geen relatie meer heeft met zijn vorige leven. Voor de gelovige Christenen betekent de biologische dood niet het begin van een nieuw en volledig ander leven. Voor de Kerk hangt de zielerust van de overledene in een volgend leven niet alleen af van het leven dat hij tijdens zijn aardse bestaan heeft geleid, maar ook van de hulp die de overledene van zijn nabestaanden krijgt door hun vasten, bidden en het noemen van de naam van de overledene (b.v. de litanie van Allerheiligen). Het grote verschil met de grafculturen van de Merovingische en Karolingische tijd is, dat de overledenen nu niet meer ver van de bewoning worden begraven, maar dat ze een onderdeel zijn van die gemeenschap. Daarom moeten de overledenen dicht bij de nabestaanden blijven en omdat de kerk midden in die gemeenschap staat, moeten ze zo dicht mogelijk bij de kerk komen te liggen. Dit is één van de redenen, waarom er rondom kerkgebouwen in de 10e eeuw de eerste kerkhoven verschijnen. Ondanks het feit dat de Kerk het begraven van de overledene in de grafvelden van de heidenen ontmoedigt, neemt men aan dat beide grafculturen een tijd lang naast elkaar zijn blijven bestaan. Bestaande heidense grafvelden blijven echter gerespecteerd. Worden er tijdens de bouw van een kerk desalniettemin graven binnen de kerk aangetroffen, dan worden deze naar het kerkhof buiten de kerk verplaatst.

Grafculturen:

Periode	Grafcultuur		Bijgiften
Late IJzertijd 250 – 50vChr.	Crematie	Geen urn linnendoek	Afhankelijk van status
Romeinse tijd 50 vChr. - 4 ^e eeuw	Crematie	Urn Grafmonument	Vaatwerk Glaswerk Wapens
Vroege Middeleeuwen 4 ^e eeuw – 575nChr.	Crematie	Geen urn Gordel Klederdracht Rijengraven	Vaatwerk Wapens Sieraden
Merovingische tijd	Inhumatie	Gordel	Wapens

575 – 725nChr.	Noord-Zuid Oost-West	Klederdracht Doodskist	Sieraden
Karolingische tijd 725 – 900nChr.	Inhumatie Oost-West	Graven in clusters Doodskist	Geen
Volle Middeleeuwen 10 ^e – 11 ^e eeuw nChr.	Inhumatie Einde grafveldcultuur	Begin kerkhofcultuur	Munten

3. Aan graven gerelateerde archeologische vondsten.

Rondom de H. Luciakerk zijn de afgelopen jaren tijdens archeologische opgravingen de volgende aan graven gerelateerde vondsten aan het daglicht gekomen:

1. Als gevolg van de uitbreiding van het plein voor het Patronaat, moest een deel van het voormalige kerkhof, dat in het verleden rondom de H. Luciakerk lag, worden geruimd. In oktober 2004 hebben leden van de HKM hier een noodopgraving uitgevoerd [5]. Hierbij zijn, behalve Laat Middeleeuwse bewoningssporen, ook 2 grafcircels en wat crematieresten aangetroffen. Omdat hierbij geen urnen werden aangetroffen wordt verondersteld, dat deze crematiegraven uit de **Late IJzertijd** dateren. In de Middeleeuwen werden deze graven bij de aanleg van het kerkterrein doorsneden. Dit feit toont aan dat er, ten gevolge van de Grote

Volksverhuizing, een discontinue bevolkingsopbouw was opgetreden, anders had men n.l. ongetwijfeld geweten waar zich deze graven hadden bevonden.

2. In verband met de voorgenomen uitbreiding van het kerkhof hebben leden van de HKM in maart 1996 aan de zuidzijde een noodopgraving uitgevoerd. Hierbij kwam, behalve een Middeleeuwse boomstam waterput, ook een glazen kraal aan het daglicht. Deze glazen kraal kon worden gedateerd in het laatste kwart van de 7e eeuw (**Merovingische tijd**) [6]. Aangezien er niet ver verwijderd van deze vindplaats meerdere graven uit verschillende perioden zijn aangetroffen, wordt verondersteld, dat het hier gaat om een bijgift van een Merovingisch vrouwengraf.

3. Op de plaats waar de nieuwbouw van Het Hof van Bethanië was geplanned, werd in december 2008 en januari 2009 door het Opgravingsbedrijf BILAN, ondersteund door leden van de HKM, een archeologisch onderzoek uitgevoerd. Hierbij kwamen, behalve bewoningssporen (huisplattegrond en waterput) uit de Karolingische tijd ook een inhumatiegraf te voorschijn. In het graf was een afdruk van een menselijk skelet te zien, waarbij een wapenuitrusting lag, bestaande uit een sax, een mes en een riembeugel. Op deze plaats is een man begraven met zijn wapens in een houten kist. Aan de hand van de bijgiften (sax, mes en riembeugel) konden dit graf worden gedateerd in het midden van de 8^e eeuw de (**Merovingisch**). Een naastgelegen spoor lijkt ook de restanten van een kist te bevatten, maar een skelet of grafgiften ontbreken [7]. Omdat deze graven aan de rand van het opgravingsvlak nabij de Heer van Scherpenzeelweg lagen, konden ze niet verder worden onderzocht.

4. In een bouwput aan de noord- en oostzijde van Partycentrum De Mona werden in december 2009 door leden van de HKM en een team van de Universiteit van Amsterdam (UVA) 15 graven gevonden. Alhoewel bijgiften ontbraken, was toch iets van de toenmalige grafcultuur zichtbaar. De graven waren n.l. allemaal inhumatie graven welke O-W waren georiënteerd, waarbij men de overledene met hoofd naar het westen heeft gelegd. Om die reden zijn de graven gedateerd in de **Karolingische tijd**. Tijdens de opgraving is er 1 nagel gevonden in de restanten van een vergane doodskist. Hierdoor weten we, dat men in die tijd een rechthoekige kist van planken heeft gemaakt. In deze doodskist heeft men de overledene in gestrekte rugligging gelegd.

In het verleden werden echter ook doden zonder kist begraven, hiervan getuigen enkele graven bij De Mona. Daarna hadden de nabestaanden de keuze om de handen van de overledene gevouwen op het bekken of langs het lichaam te leggen. Dit laatste heeft men in Mierlo toegepast. De grafcultuur komt ook tot uiting in de manier, waarop men het graf heeft gedolven. Hierbij had men de mogelijkheid om simpelweg een rond gat te graven of een rechthoekige kuil. Bij De Mona heeft men een rond gat gegraven, waarin vervolgens de kist O-W werd geplaatst. Daar waar men bij archeologische vondsten uit de Merovingische tijd nog restanten van kleding (mantelspelden, kralen, etc.) vond, ontbraken deze geheel bij vondsten uit de Karolingische tijd. Vermoedelijk heeft men bij het begrafenisritueel de overledene in doeken gewikkeld, waardoor er tijdens de archeologische opgraving geen restanten meer zijn aangetroffen.

Werden de graven in de voorafgaande Merovingische tijd nog in rijen aangelegd, de graven bij de De Mona zijn schijnbaar willekeurig gedolven. Vermoedelijk hebben we hier te maken met families, waarvan de leden min of meer bij elkaar zijn gelegd.

Oudere Merovingische begraafplaatsen schijnt men in die tijd in het landschap nog herkend te hebben en deze begraafplaatsen lijken op de nabestaanden een grote aantrekkingskracht te hebben bezeten. Bij De Mona overlappen meeste graven elkaar niet en dat betekent, dat ze in het veld duidelijk zichtbaar moeten zijn geweest. Net als tegenwoordig hadden sommige

mensen na de dood de behoefte om zich van anderen te onderscheiden. Binnen dit Karolingische grafveld onderscheidde 1 graf zich van de rest voor wat betreft de afstand tot de andere graven en de diepte er van. Misschien is dit binnen deze gemeenschap een belangrijk persoon geweest.

4. Plaats van de H. Luciakerk

We hebben gezien dat de begraafplaatsen uit de IJzertijd, de Merovingische- en de Karolingische tijd dicht bij de H. Luciakerk liggen. Misschien was de reden, dat dit een opvallende plaats in het landschap was of wilden de lokale machthebbers met deze begraafplaatsen tot uitdrukking brengen dat dit hun land was. Van de periode, die na de Karolingische tijd volgt, weten we niet veel. Vermoedelijk doet het Christendom in de 10^e eeuw in onze regio (Aalst en Woensel) zijn intrede en worden de eerste houten kerkjes gebouwd, die later worden vervangen door (tuf-)stenen gebouwen. In Mierlo is, tijdens de archeologische opgraving achter Partycentrum De Mona, een stuk tufsteen gevonden in de Karolingische laag. Of dit stuk tufsteen afkomstig is van de eerste stenenkerk blijft gissen. Na de Karolingische tijd moeten we een paar honderd jaar wachten, voordat we weer iets over dit gebied te weten komen. In de 1256 sticht de toenmalige Heer van Mierlo hier op eigen grond een z.g. eigenkerk, waarvan hij het benoemingsrecht bezat. Nu rijst de vraag: waarom koos hij juist deze plaats uit? De Heren van Mierlo hadden van de Hertogen van Brabant een groot deel van Mierlo in leen gekregen. Daarnaast bezaten zij in Mierlo echter ook gronden, welke hun persoonlijk eigendom waren (allodiaal goed). Deze gronden waren door hen afgepaald en een groot deel daarvan was gelegen ten westen van de lijn: Kerkstraat – Heer van Scherpenzeelweg. Van andere plaatsen in Brabant weten we dat kerken, waarvan de geschiedenis terug gaat tot de Vroege Middeleeuwen, vaak werden geplaatst op een waterscheiding. Dit geldt ook voor de H. Luciakerk, die op de waterscheiding van de Aa en de (Kleine) Dommel is geplaatst. Deze waterscheiding loopt ongeveer vanaf het voormalige gemeentehuis van Mierlo, via de Wilhelminastraat en de Daemenstraat naar de Molenheide. Dit betekent dat men deze kerk in het verleden ook in meer westelijke richting (Daemenstraat) op de waterscheiding en op eigen grond had kunnen bouwen. Toch heeft men er om de een of andere reden gekozen voor een plaats, die dicht bij of in het grafveld lag.

De reden hiervan zou kunnen zijn:

1. In Volle Middeleeuwen (900 – 1250), wanneer de organisatie van de Kerk in onze streken al begint te functioneren, deed de Kerk moeite om de grafcultuur te monopoliseren en de zorg voor de doden naar het kerkgebouw te verleggen. Daarom werd de kerk gebouwd op een plaats die al van belang was voor de begraafcultuur: n.l. het grafveld (indien het schip niet naar de wal komt, dan komt de wal wel naar het schip).
2. Binnen een grafveld heeft een lokaal machthebber voor zich zelf een groot grafmonument gebouwd. Dit wordt door de nabestaanden druk bezocht en groeit na verloop van tijd uit tot een heidense cultusplaats. De Kerk heeft hier vervolgens de eerste kerk overheen gebouwd. Soortgelijke situaties vinden we in het Duitse Rheinland en in België. In het Rheinland bevinden zich kerken waarvan de geschiedenis teruggaat tot de Romeinse tijd. Verschillende van deze kerken (o.a. in Xanten en Keulen) blijken in Romeinse grafvelden te liggen. Ook in België liggen oude kerkterreinen, waarvan de oorsprong ligt in een grafveld [8]. Uit archeologisch onderzoek blijkt regelmatig, dat het eerste gebouw niet een kerk, maar een heidense cultusplaats was.
3. De grafvelden liggen relatief hoog op de waterscheiding van Aa en (Kleine) Dommel. Door deze markante plaats voor de graven te kiezen, tonen de lokale machthebbers

aan, dat zij bepaalde rechten hebben over land, welvaart en sociale groeperingen. De Kerk wil deze positie van deze machthebbers overnemen door in het centrum van die macht een kerk te plaatsen.

Dit zouden redenen kunnen zijn waarom de H. Luciakerk naast de heidense grafvelden ligt. In die Volle Middeleeuwen respecteerde men nog de heidense grafvelden. Wanneer we er van uitgaan dat de H. Luciakerk na het jaar 1000 nChr. is gebouwd, is de kans klein, dat er zich binnenin het kerkgebouw nog Merovingische- of Karolingische graven bevinden. Indien deze desondanks tijdens de bouw van de kerk in de weg lagen, heeft men die vaak verplaatst. Hoe de eerste kerk, die door de Heren van Mierlo werd gebouwd, er uit heeft gezien weten we niet. Ook weten we niet of de kerk van 1256 een houten- of een tufstenen voorganger heeft gehad. Archeologisch onderzoek in en rond de kerk moet hierin opheldering brengen. Wel weten we uit de vondst van 12^e eeuwse huisplattegronden, dat deze kerk destijds midden in de Mierlose gemeenschap stond.

Bronnen:

- [1] Jarnut, Jörg, 2003. Erinnerungskultur im Bestattungsritual.
- [2] Jong, Theo de, 2012. Archeologisch onderzoek Brandevoort gereed. (www.helmond.nl)
- [3] Siegmund, Frank, 1993. Kulturlandschaft und Bodendenkmalpflege am unteren Niederrhein.
- [4] Karel de Grote: Aachener Synode van 809
- [5] Baaren, C. van, 2004. ARCHIS vondstmelding 2 november 2004.
- [6] Professor, F. Siegmund, Basel. Determinatie van de Merovingische glaskraal.
- [7] BILAN-BAAC Rapport 2011/B1425 Geldrop-Mierlo (NBR) -3, Huize Bethanië.
- [8] Mertens, J. 1976, Tombes mérovingiennes et églises chrétiennes, Arlon.

Henk Simons